

Høyre, Arbeiderpartiet og 1940

Av Nils Ørvik

Eftersom jeg har gjennomgått mesteparten av materialet om forhistorien til 1940 og skrevet flere bøker om emnet, føler jeg meg nærmest forpliktet til å kommentere angrepene på Kåre Willoch for hans uttalelser om Høyre, Arbeiderpartiet og 1940-tragedien.

Disse reiser for det første spørsmålet om man kan lære noe av historien. Professor Magne Skodvin gjør seg her (Arbeiderbladet 10/9) til talsmann for hva man kan kalle «den fatalistiske historieoppfatning»: Det som har skjedd, har skjedd, og det som kunne ha skjedd er uten interesse eller betydning for den historiske vurdering! Det lar seg selvsagt ikke gjøre å faastså hendelsesforløp som ikke fant sted. Men det er i høy grad mulig å vurdere, på basis av samtidig materiale, den beslutningsprosessen som førte til at en bestemt handlingsmåte ble foretrukket fremfor andre mulige alternativer. Dersom man ikke vil begrense seg til ren kopi- og arkivarvirksomhet, er det vurderingen av slike valg-situasjoner som gjør historieforskningen til en samfunnsvidenskap. Som vi har sett av den bokflaumen som har strømmet ut fra Blindern i de siste årene, kan det stilles faglige kvalitets spørsmål ved slike vurderinger, men det kan ikke være tvil om deres relevans. Det er mulig å lære av historien. For et folk som vil trygge sin fremtid ved rettidige forbedringer, er det ikke bare berettiget, men nødvendig å analysere og vurdere tidligere beslutninger om landets sikkerhetspolitikk.

Når det gjelder de spørsmål Willoch reiste, trenger man ikke å sitere Grunnloven for å oppnå enighet om at den til enhver tid sittende regjering har ansvaret for den politikk som føres og de politiske valg som treffes på landets vegne. Det var en regjering utgått fra Arbeiderpartiet som satt med styringsmakten i Norge fra mars 1935 til april 1940. Det har meg bekjent aldri vært reist tvil om at det er denne arbeiderregjeringen som har det konstitusjonelle ansvar for den politikk som førte frem til det totale nederlaget i 1940, med fullstendig tap av all nasjonal selvstendighet og råderett.

Det er også dokumentarisk påviselig at det syn og den argumentasjon som bestemte Arbeiderpartiets holdning til det norske forsvaret var av prinsipiell

krakter, og at den, med mindre avvik og modifikasjoner, preget partiets holdning frem til sammenbruddet våren 1940. Som det vil fremgå av min *Kampen om Arbeiderpartiet* (1977), er denne innstillingen til forsvar og sikkerhetspolitikk et av de sterkeste og mest fundamentale trekk i Arbeiderpartiets sosialistiske prinsippgrunnlag. Den politikk som partiet førte fra 1935 til 1940, bygget på tro og overbevisning. De innrømmelser til den militære beredskap som Nygaardsvold-regjeringen småknurrende gikk med på i årene før krigen, ble sett på som *avvik fra partilinjene*, noe man nødt og tvungent måtte akseptere for å beholde regjeringsmakten.

Det virker også overraskende å se at folk på et høyt ekspertnivå prøver å pulverisere ansvarsforholdet i 1940 med uttalelser som at «ingen kunne stå imot den tyske krigsmaskinen». Norge har i moderne tid aldri vært i en situasjon hvor det kunne avvise et stormaktsangrep med egne styrker. Her som i enhver annen sikkerhetspolitisk analyse, må man skjelne mellom avskrekking og forsvar. Målsettingen for forsvar er å bringe de militære og politiske tryggingstiltakene opp på et nivå hvor en mulig fiende avskrekkes fra å angripe hele tatt å angripe. Dette har vært elementære ting i etterkrigstiden, hvor den kjernefysiske balansen har dominert bildet. Men prinsippet om avskrekking basert på forsvarsevne, var like holdbart i tiden før 1940. En troverdig forsvarspolitik forutsetter et militært forsvar som er sterkt nok til å gjøre et angrepsforsøk ulønnsomt (jfr. den svenske nøytralitetspolitikken). Dette argumentet ble gjentatt utallige ganger av dem som i slutten av 30-årene prøvde å få Arbeiderpartiet med på høyere forsvarsbevilgninger.

En beredskapsøkning, selv av mindre format, krevde dengang som nå mangeårige forberedelser. Først trygghet for tilstrekkelig bevilgninger, så planlegging, innkjøp, innpassing og øvelser. Selv ved sterk forsøring ville det ta minst tre-fire

De innrømmelser til den militære beredskap som Nygaardsvold-regjeringen småknurrende gikk med på i årene før krigen, ble sett på som «avvik fra partilinjene», noe man nødt og tvungent måtte akseptere for å beholde regjeringsmakten, skriver professor Nils Ørvik i denne artikkel. Statsminister Johan Nygaardsvold er her fotografert under frontaledebatten i Stortinget 9. september 1939. (Foto: NTB)

år før styrkningen kunne bli virksom. Etter 1936 var en europeisk krigssituasjon ikke lenger en fjern, men en nær mulighet. Eftersom en forsvarlig forsvarspolitik må ta sikte på å bringe beredskapen ved et krigsutbrudd opp på en slik høyde at eventuelle truselmakter finner det ulønnsomt å angripe, var det da ingen tid å miste.

En vurdering av ansvarsforholdene for nederlaget i 1940 må derfor ha hovedvekten på årene før krigsutbruddet. Etter september 1939, da alle prøvde å ruste opp, var det marginalt hva man kunne skaffe av våpen og utstyr. Som det fremgår av de britiske og tyske arkivene, ble Norge fra september av trukket inn i krigsplanleggingen på begge yder. Begge hadde den da eksisterende norske beredskap som vurderingsgrunnlag. Siden denne ikke var særlig avskrekking, ble Norge

dermed en kasseball i partenes planlegging. Spørsmålet for dem var ikke hva Norge selv kunne gjøre, men hva den andre parten kunne gjøre med Norge.

Man kan hevde at om forsvarsevnen var skroplig, var den politiske vilje fortsatt et usikkerhetsmoment. Vurderingsmaterialet på begge sider viser at dette neppe var særlig stort. Det ligger alltid nær å anta at en regjering som ikke har vilje til å betale det en forsvarlig beredskap koster, vil heller ikke være istand til å føre et effektivt forsvar. Følgelig var instruksjonen på allert og tysk side at operasjonene skulle gjennomføres uansett om man møtte motstand. Det vesle som fantes av forsvarsmidler var for lite til å avskrekke, enten det forutsattes brukt eller ikke.

Den avgjørende perioden, da grunnlaget for avskrekking ennå kunne endres, var derfor årene 1935–1939. I mine to bøker om *Sikkerhetspolitikken 1920–1939* har jeg behandlet utviklingen i detaljer som ikke kan gjengis her. Etter min vurdering var det store vendepunktet det såkalte «forsvarsforliket av 1937». De som er i tvil om Høyres rolle bør ta for seg storkingsmaterialet fra denne tiden og merke seg de holdninger som partiene dengang hadde til forsvaret. Man vil finne et overveldende dokumentarisk belegg for at Høyre alltid, sterkt og konsekvent, satte frem de høyeste bevilgningsforslagene, mens Arbeiderpartiet like konsekvent prøvde å hindre en ytterligere utbygging av den militære beredskapen.

Det har ofte vært hevdet at siden de borgerlige partiene hadde flertall i Stortinget (80 mot Ap's 70), kunne de når som helst ha overtatt selv. Men det eksisterte ikke noe samlet borgerlig alternativ. I de fleste forsvarsspørsmål var avstanden mellom Venstre og Høyre minst like stor som mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Følgelig kunne

Ap-regjeringen i slike saker regne med Venstres 23 stemmer, hvilket ga den nesten 2/3 flertall i Stortinget. Høyre (36) fikk av og til følge av Bondepartiet (18), men ble ofte stående alene med krav om beredskaps-tiltak som ingen av de andre partiene vil gå med på. Dette var tilfellet i 1937 da Høyre sto alene om et forslag som lå over dobbelt så høyt som de andres kompromissistilbud. Det så en stund ut som om Høyre ville markere viktigheten av saken ved å stemme imot. Men frykten for å bli isolert ble for sterk. Motet sviktet. Så etter å ha lagt frem en overbevisende argumentasjon for at regjeringens og støttepartienes bevilgningsfor-slag var et uansvarlig spill med landet selvstendighet og sikkerhet, stemte også Høyre i siste omgang for — av hensyn til «viktigheten av enighet om forsvaret».

Høyre kan ikke gjøres ansvarlig for den forsvarspolitikken landet førte før 1940. Den bør få Arbeiderpartiet selv bære frem, sammen med Venstre som i slike saker sørget for at regjeringen hadde flertall i Stortinget. Men den tids Høyreledere kunne bebreide seg selv at de vek tilbake fra å ta åpen dissens ved avstemningene for dermed å avskrive seg enhver medansvarlighet. Dette svekker ikke Kåre Willochs utsegn om at det «er ikke grunnløst å anta at et sterkere forsvar, som Høyre ønsket, kunne ha gitt større muligheter for å holde Norge utenfor krigen i 1940». Det er god historisk dekning for den antagelsen.